

Tefekkür ve Tefekküre Engel Durumlar

İBRAHİM AKGÜN^a

Öz: Tefekkür, f-k-r kökünden tefe'ul vezninde türetilmiş bir mastardır. Bir şey hakkında fikir imal etmek manasına gelmektedir. İnsana özgü bu kabiliyetin gelişme ve beslenmesini sağlayan sebep ve unsurlar olduğu gibi onun güdük ve cılız kalmasına sebep olan unsurların da olması kaçınılmazdır. Tefekkür gibi münhasıran insana mahsus olan bir kabiliyetin gelişmesini engelleyen unsurlar ise gaflet, ülfet, kibir, taklit ve cehalet olarak sıralanabilir. Şimdi bu tefekkür engellerini sırasıyla tahlil ve izah etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tefekkür, tahlil, gaflet, ülfet, kibir, taklit, cehalet.

^a Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Thought and Obstacles against Thought

İBRAHİM AKGÜN

Abstract: The word tafakkur is an infinitive derived from f-k-r root in the form of tafa'ul. It means to produce an idea about something. It is inevitable that there are reasons and instruments providing development and nourishment of this capability peculiar to human being as well as accounting for it stump and weak. Instruments blocked development of a human-specific capacity exclusively as thought those are specified as unawareness, habituation, arrogance, imitation and ignorance. Now we try to analyze and explain these obstacles against thought in order.

Keywords: Thought, analysis, unawareness, habituation, arrogance, imitation ignorance.

Giriş

Lügat manası olarak Tefekkür, F-K-R kökünden tefe'ul vezninde türetilmiş bir mastardır. Bir şey hakkında fikir imal etmek manasına gelmektedir. Bu fiilin kökü olan "fikir" ise; bilinen bir şeyle bilinmeyeni anlamak için aklın fikir üretmesidir. Ayrıca şu manalara da gelmektedir: Zihnin mebadilere müracaatla birtakım sonuçlara varmasıdır. Sonuçtan ilkeye, ilkeden sonuca gidiş-geliş hareketinin altında meydana gelen malumatı düşünmektir.¹

Rağıb el-İsfehanî ise, bu madde ile ilgili olarak şu bilgileri verir. "Bilinenden ilme varma kuvvetine *fikr*, aklın bakış açısına göre bu kuvvetin cevalanına ve faaliyetine de *tefekkür* denilir. Bazı edipler ise; fikr ve tefekkürün "bir şeyi oğmak, kabuğunu yok edip hakikatine ermek" anlamındaki "ferk"ten "r" ile "k" nin yer değiştirmesiyle meydana geldiğini ifade etmişlerdir.²

Kelime böyle bir değişimden geçmemiş, diğer bir ifade ile doğrudan "*fikr*" kelimesinden türemiş olsa bile, tefekkürde kabuğu açmak ve içe doğru hareket etme anlamı vardır.³

İstilah manası itibariyle tefekkür, tüm nesnelere, olaylar, oluşlar ve Allah(cc)'ın kelimeleri üzerinde akıl yorup bir sonuca varmak, ibret almak, bu nesne, olay ve oluşların kabuğuyla gizlenen gerçeğe ulaşmaya çalışmak anlamında kullanıldığı görülür.⁴

Tefekküre şu manaların da yüklendiği görülmektedir; istenilene erişmek için, eşyanın manalarında kalbin tasarrufudur. Kalpte bulunan eşya bilgisini zihne getirmek,⁵ düşünme, zihin yorma,⁶ zihnin bütün faaliyeti, duyuların müdahalesi olmadan zihnin kendi malzemesi ile yaptığı eylem, zihnin duyum ve tasavvurlardan ayrı olarak kendine has

¹ Bkz. İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut ts., III, 65; Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed, *el-Kamusu'l-Mubit*, Beyrut 1991, II, 159; Zebidi, Muhibuddin Ebu'l-Feyz, *Tâcu'l-Arus*, Daru'l-Fikr, Beyrut ts, III, 475; Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa, el Hüseyini el-Kefevi, *el-Külliyat*, Beyrut 1993, s. 67, 697; Tehanevi, Muhammed b. Ali, *Keşşafu İstılabati'l-Fünun*, İstanbul 1984, II, 281; Heyet, el-Mu'cemu'l-Vasit, İstanbul ts. II, 698.

² Bkz. El-İsfehanî, Rağıb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, Beyrut 1992, s. 643.

³ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1988, s. 395

⁴ Ünal, a.g.e., s. 395.

⁵ el-Cürcanî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Beyrut 1996, s. 88.

⁶ Heyet, *İslami Kavramlar*, s. 679.

etkinliği, zihnin mantıkî olarak doğru çalışması,⁷ karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantı ve biçimleri kavrama kabiliyetidir.⁸

Tefekkürden beklenen ideal manadaki hedefe varmada vasıtaların ne kadar önemi varsa, belirlenen hedefe varmaya engel teşkil eden hususların da menfî manada o kadar önemi vardır. Kur'anî tefekküre ulaşmada en büyük engel hiç şüphesiz gaflet, ülfet, kibir, taklid, cehalet vb. hususlardır. Bu engelleri aşamayan insanlar Kur'an'ın insanlığa ufuk olarak belirlediği tefekkür gayesine ulaşamazlar. Vurdumduymazlığın, alışılmışlığın, maddî-manevî kemalata erişmenin engeli ve üstünlük çukuruna saplanmışlığın ifadesi olan kibrin, tahkik ve tetkik özelliğinden mahrumiyetin ifadesi olan taklidin hüküm-ferma olduğu bir ruhta tefekkür çekirdeğinin filizlenmesi mümkün değildir. Tefekkür etmemizi engelleyen çok şey vardır. Kur'an-ı Kerim'de görebildiğimiz kadarıyla bunların başlıcaları gaflet, ülfet, kibir, taklit ve cehalettir.

Gaflet

Gaflet, lügatte bir şeyi bazen hatırda iken, bazen de sehven terk etmek⁹ manasına gelmektedir. Rağib el-İsfehani; gafleti, korunma ve dikkatsizlikten dolayı insana arız olan sehiv¹⁰ olarak tarif eder. Tefekkür, dikkat ve hassasiyet, zihnî uyanıklık olarak mana kazanınca, dikkatsizlik manasını taşıyan gaflet de ona engel olan unsurlardan olur. Gafletin tefekküre önemli bir engel olmasından dolayı, Kur'an kalben ve fikren sabah-akşam Allah(cc)'ı hatırlamayı emretmekte ve gafillerden olunmama hususunda ikaz ederek şöyle buyurmaktadır: "Sabah ve akşam Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendinin işitebileceği bir sesle zikret, gafillerden oİma!"¹¹ Kur'an-ı Kerimde maddî ve manevî menfaatlerini bilen insanlara "zakir" ve "ehl-i zikir" bundan habersiz olanlara da "gafil" denilmiştir. "Gaflet" unutma ve yanılma manasını da taşımakla birlikte aslında bu iki kavramdan farklıdır.¹²

⁷ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 130.

⁸ Akarsu, Bedia, *Felsefî Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s.64.

⁹ İbn Faris, Ebu'l- Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Kahire 1969, IV, 368.

¹⁰ İsfehani, a.g.e., s. 362.

¹¹ A'raf, 205.

¹² Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa, el-Hüseyni el-Kefevî, *el-Külliyat*, Beyrut 1993, s. 206.

Diğer bir ayet-i kerimede ise, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmenin gaflet olduğu şöyle ifade edilir: "Onlar ki ahirette bize kavuşmayı ummaz ve sadece dünya hayatına razı olup onunla tatmin olur. Ve onlar ki bizim tek ilah olduğumuzun delillerinden ve gönderdiğimiz Kur'an ayetlerinden gaflet etmeyi sürdürür."¹³

Bir şeyi bile bile terk etmek gaflettir. Kur'an, hayvanlardan daha aşağı seviyede bulunan ve kalbleri mühürlü olanları "gafil"¹⁴ diye tarif ederek mü'minlerden gafil olmamaları hususunda ikazda bulunur.¹⁵ Allah'ın ayetlerinden gafil olanların cehennemlik olduklarını¹⁶ bildirerek gaflet içinde olanların ahirette pişman olacaklarını¹⁷ ifade eder.

Allah'ın iki kitabı vardır; biri Kelam sıfatından gelen ve teşrii hükümleri bildiren kitaptır ki, o da Kur'an-ı Kerimdir. Diğeri şu gördüğümüz kâinat kitabıdır. O da Allah'ın irade ve kudret sıfatından gelmiştir. Kur'an'ın ayetleri olduğu gibi şu kâinat kitabının da ayetleri vardır. Kur'an ayetlerinin benzerini yapmak mümkün olmadığı gibi, şu kâinat kitabının birer ayeti olan ağaçlar, yapraklar ve meyveler gibi varlıkları yapmak da insanlık açısından mümkün değildir. Gaflet, Kur'an ayetleri üzerinde tefekküre engel olduğu gibi kâinat kitabının ayetleri üzerinde tefekkür etmeye de aynı şekilde engeldir. Ayette geçen Allah'ın ayetlerinden gafil olunmaması hususundaki ilahî ikazın, her iki kısım ayetleri de içine alması ihtimalden uzak değildir.

Kur'an-ı Kerim'de gaflet tehlikesine dikkat çekildiği gibi bir hadis-i şerifte de yine insanların Allah'tan, O'nun zikrinden ve ayetlerinden gafil olmamaları istenmiş, gafil kalble yapılan duaların kabul olmayacağı ifade edilmiştir.¹⁸ Tasavvuf ehli de gaflet konusu üzerinde önemle durmuşlardır. Gafleti en büyük musibet ve kasvet olarak tanımlayarak, en derin uykunun gaflet uykusu olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹⁹ Çünkü tefekkür, insanı, manevî terakki ve ruhî kemalâta ulaştır-

¹³ Yunus, 7.

¹⁴ A'raf, 179.

¹⁵ A'raf, 205.

¹⁶ A'raf, 146; Yunus, 7-8.

¹⁷ Enbiya, 97.

¹⁸ İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, İstanbul 1981, II, 177; Malik b. Enes, *Muvatta*, İstanbul 1985, Salat, 8; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsmail, *Es-Sünen*, İstanbul 1981, Daavat, 65.

¹⁹ Uludağ, Süleyman, "Gaflet" Md., *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 283.

tırırken, gaflet ise adeta bu manevî yükselişlere ve kalbî terakkilere engel olduğundan, en büyük manevî musibet olma mana ve mahiyetini taşımış olmaktadır.

Bu nedenle gafletin meydana getirdiği bu manevî bozuluş ve çözü-lüşün üstesinden gelmek için sürekli kalbî ve ruhî uyanıklık ve zindelik içinde bulunup Allah'ı hatırdada bulundurmak gayreti içinde olmak ge-rekmektedir.

İnsan hüsn-i tefekküre mani olmayacak şekilde ve kendisine işit-tirecek kadar lisaniyla zikir yaptığı zaman, bu dil ile yapılan zikirden hayalde bir eser meydana gelir. Ve bunda ruha bir nur yükselir, sonra bu nurlar ruhtan lisana, lisandan hayale, hayalden akla yansır. Karşılıklı aynalar gibi birbirini takviye ve ikmal eder. Bu mertebelerin artış ve terâkkisine sınır yoktur. Ve bu sonsuz deryanın yüce ve mukaddes mer-tebe ve makamları nihayetsizdir. Marifet seferi işte bu nihayetsiz deryada hakkın rızasına yürümektir. Küllî gaflet sınırsız tehlike ve her gaflet anı dahi bir tehlike ihtimalidir.²⁰

Görüldüğü gibi gaflet, fitraten her an ruhî terakkiye müsait olarak yaratılan insan için en büyük manevî engel ve tehlike olarak kendisini göstermektedir. Çünkü, insanı düşünmekten ve muhakeme etmekten alıkoyan şeylerin başında gaflet gelmektedir. Gaflet, insanı hakikati görmekten ve doğruyu bulmaktan alıkoyar. Bunun için insanın uyarıl-ması, düşünmeye ve kafa yormaya davet edilmesi gerekir. Kur'an da bunu yapmaktadır.²¹

İşte gaflet insanın iç aleminde karşılıklı aynalar gibi birbirine ak-seden nurların parıldamasına en büyük engel ve perde teşkil etmekte-dir. Ruhtan kalbe, kalbten akla ve akıldan diğer latîfe ve duygulara yayılan bu tefekkür pırıltılarının devam edebilmesi, gaflet perdesini Kur'anî perspektifin kazandırdığı ibret nazarıyla yırtmak ve imkân nisbetinde o engele takılmadan yürümeye bağlıdır.

Ülfet

Ülfet, uygunluk içerisinde bir araya gelme, çevreye uyum sağla-

²⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2363.

²¹ Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, İstanbul 1996, s. 317.

maktır.²² Yani esasında îtilaf ve ünsiyet gibi uyuşup kaynaşma şekliyle toplanma manası vardır. Onun için itiyad etmek demek olan alışmak ve ayrılmamak demek olan lüzum ve uygunluğu ifade eden ünsiyet manaları da onun gereğidir.²³

Ayrıca ülfet; alışma, alışkanlık, birisiyle münasebette bulunmak, ünsiyet, ahbablık, dostluk, alemdeki ilahî sanat eserlerini devamlı görmek neticesi bunların harikalık durumlarını düşünemez olmak²⁴ gibi manalara da gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, verilen nimete karşı ülfet perdesini yırtıp ibret ve hikmet manasını hatırlatıcı şu ayet-i kerimelerle dikkat çekmektedir:

"De ki: Söyleyin bakalım! Eğer Allah, geceyi üzerinizde kıyamete kadar devamlı kılacak olsa, Allah'tan başka size bir ışık getirecek ilah kimdir? Hâlâ (söz) dinlemez misiniz?"²⁵

"De ki: Söyleyin bakalım! Eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyamete kadar daimi kılacak olsa, Allah'tan başka, içinde istirahat edeceğiniz bir geceyi size getirecek ilah kimdir? Hâlâ (hakki) görmez misiniz?"²⁶

Eğer insan, semavât ve arzın yaratılışına, gece ile gündüzün yer değiştirmesine basiret, kalb ve idrakini açabilse, onu sanki gözlerin ilk defa gördüğü bir tabloymuş gibi telakki edebilse ve hissini alışkanlığın verdiği donukluktan kurtarabilse²⁷ işte o zaman ibret nazarıyla kâinata bakıp tefekküre engel olan ülfet perdesini yırtarak tefekkür ufkuna daha geniş boyutlar kazandırabilir.

İçinde yaşadığımız şu muhteşem kâinata her gün güneşin doğup batması, mevsimlerin birbiri peşi sıra takip etmesi gibi olaylar süreklilik arz ettiğinden, pek çok insanda harikalığı örten ülfet perdesini teşkil etmiştir. Bu ülfet perdesini yırtabilenler, kâinata adeta başka bir boyuttan bakarlar. Başkalarının görmediğini görürler, ilmî keşiflerde bulunan kişilerin en mümtaz bir meziyeti, bu boyutu yakalamış olmalarıdır.

²² el-İsfehani, *a.g.e.*, s. 81.

²³ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6150.

²⁴ (Heyet), "Ülfet" md., *Yeni Ansiklopedi*, IV, 1817.

²⁵ Kasas, 71.

²⁶ Kasas, 72.

²⁷ Kutub, Seyyid, *fî Zilali'l-Kur'an*, Beyrut 1992, I, 545.

Âdiyat (alışılmış, sıradan hâdiseler) ve ülfet perdesini daha iyi anlayabilmek için eşyanın yaratılış ve varlığındaki mu'cize olma gerçeğinin bilinmesinde fayda vardır. Mu'cize, insanlarca yapılması imkânsız olup, ancak Allah'ın kudretiyle meydana gelen şey olduğuna göre mesela, bir ağacın manevî programını ihtiva eden çekirdek de böyledir, insanlarca yapılması mümkün değildir. Öyleyse çekirdek bir mu'cizedir. Bir alemi içine alan mikroskobik bir canlı, bir mikro-organizma insan tarafından yapılamaz. O halde bunlar da birer mu'cizedir. Fakat bunlar devamlı göz önünde olmakla âdet perdelerine sarılı olduklarından dış görünüşü itibariyle örtülüdürler. Yani hakikatte, basiretle ve ibretle bakanların nazarında açık, fakat gözleri ülfet ve alışkanlık perdesiyle örtülmüş olanların nazarında üstü kapalı mu'cizelerdir. İslamî literatürde mu'cize; sebepler ve kevnî kanunlar üstünde ilahî kudretin bizzat eseri olarak tarif edilir. Mesela; Tavuklar, tavuk ağacı denen ve dallarından tomurcuklaşıp kabaran ve sonra da çatlayıp civciv çıkaran bir ağaçtan olsalardı, insanlar için bu tarz normal, sıradan bir olay olurdu. Bu esnada kazara bir civciv, yumurtadan çıksaydı bütün basın ve yayın, radyo ve televizyonlar adiyat (sıradanlık) dışı olan bu olaydan dolayı insanlığın nazar-ı dikkatini celbe çalışacaklardı. Halbuki bu gün bunca yumurta ve civciv dünyası için böyle bir taaccüp yoktur. Diğer pek çok şey buna kıyas edilince, aslında her birinin birer mu'cize eseri olduğu anlaşılabilir olur.²⁸

İşte emsal ve benzerinin yapılmasının imkânsız bu harikulade sanat eserlerinin karşısında tefekkür etmeye en büyük engel olarak ülfet ve alışkanlık hastalığını görmemiz mümkündür.

Ülfet, özellikle, ilimle karıştırıldığı zaman tehlike halini alır. Çünkü bu takdirde ülfet, Allah (cc)'in isimlerinin parlak tecellilerini gözlerden daha çok saklar. Allah'ın sanatı karşısındaki takdir ve hayranlığa engel olur. Mesela; dünyanın güneş etrafında çekim kuvveti vasıtasıyla tutulduğunu öğrenen bir insanın bunu tabii bir hâdiseye telakki ederek üzerinde tefekkür ihtiyacını hissetmemesi ilim değil, ülfettir. Bu kimse, çekim kuvvetini hiç yoktan icad ederek son derece hassas bir ölçüyle takdir eden ve kâinatı muhteşem bir nizama kavuşturan Allah'tan

²⁸ Bkz. Heyet, "Âdiyat" md., *Yeni Ansiklopedi*, I, 55-56.

gaflet etmiş olur. Dünyanın feza denizinde selamle seyretmesini temin eden harikulade bir tedbire bir isim takmakla, onu basitleştirmiş, âdi bir hâdise sırasına sokmuş olur. Fakat aynı konumda Yaratanın sınırsız ilim, takdir ve tedbirinin tecellisini görebilen bir kimse için bu kanunla ülfet peyda etmek hâdiseyi basitleştirmez. Bilakis, Rabbinin isimlerini daha iyi anlamak, onun sanatı karşısında daha derin bir hayranlık duymak için bir vesile teşkil eder.²⁹

Eşya ve hadiselerle ibret nazarı ve tefekkürle bakarak ülfet perdesini yırtıp dikkat ve tefekkürle bakmak insana kâinat büyüklüğünde bir marifet penceresi açar. Ve böyle bir mana kazanan bir insan, kulluğun gerçek hedefini yakalamış olur. Aksi takdirde tefekkürden kaynaklanan malum ve düşünülen manevî kıymet ve ehemmiyeti kaybetmekle karşı karşıya kalabilir. Bu husustaki iradenin su-i istimali yine kulun kendisine aittir. Çünkü görülen âlemde, âlemin şekli, madenlerin teşekkülü, bitkilerin ve hayvanların durumu, anatomi gibi gözle görülebilen hakkın delillerini bakmak isteseler bile göremezler. Çünkü o gözler perdelidir. Onları gaflet, şehvet, kötülük ve bencillik perdesi bürümüştür. Mesela; her gün gökyüzüne bakar, o gönlün hoşlandığı manzarayı görür de şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçücük gözün küçücük gözbebeğine uyan bir anlık ışık ile dışardan o kadar uzak ve geniş uzaklık ve mesafe içindeki büyük dış manzaranın nasıl ve ne ile anlaşıldığını öğrenmez ve düşünemez, acıktığı zaman ekmeğe koşar da dışındaki ekmeği nasıl idrak ettiğini ve ona nasıl ve ne sayede isabet ve uyum sağlayabildiğini düşünmez ve görmez.³⁰

Demek ki insanın tefekkür maksadıyla dış alemle temasa geçerken o teması temin eden unsurları da göz ardı etmemesi ve onlar üzerinde de tefekkür etmesi gerekmektedir.

Esbaba olan ülfeti Kur'an devamlı olarak yırtmaya çalışıyor. Tevhidi ispat ediyor, nimetleri sık sık hatırlatıyor. Âleme ibret nazarıyla, Kur'an'ın bakış açısıyla bakmayan bir kimse cereyan eden kevnî hâdiselerin arkasındaki Sonsuz Kudret'in cilvelerini göremez. İşte Kur'an insana bu meziyeti yani ibretle ve hassasiyetle bakma meziyetini ka-

²⁹ Heyet, *Tefekkür*, İstanbul 1983, s. 12.

³⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 214.

zandırmaktadır. Bunu da mevcut icraatın alternatifini göstermek suretiyle temin etmektedir. Mesela; batan suyun geri getirilemeyeceği,³¹ gecenin ebedî olarak devam etmesi durumunda kimsenin onu geri getirmeye gücü yetmeyeceği gibi, gündüzün ebedî olması durumunda da Allah(cc)'tan başka kimsenin onu geri getiremeyeceği³² yağmuru O'nun yağdırdığını³³ ifade eden ayet-i kerimeler dikkatleri her an bize gelen nimetler üzerine teksif etmektedir. Kur'an'ın ifadesiyle her bir Kur'an ayeti adeta "Karanlığı delip geçen yıldız"³⁴ gibi, karanlık olan ülfet perdesini delip onun arkasındaki İlâhî icraatın harikuladeliğini gözler önüne sermektedir.

Kibir

Kur'an'da tespit ettiğimiz tefekkür engellerinden biri de kibirdir. Kibir, lügatte; kendini başkalarından üstün tutma, azamet, büyüklük taslama, yüksekten bakma³⁵ gibi manalara gelmektedir.

İnsan fitratının Allah'a açılan manevî marifet ve tefekkür pencelerini kapatan ve büyük manevî zararlara sebebiyet veren kibir, insanın şiddetle kaçınması gereken çirkin bir haslettir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu hususa Cenab-ı Hakkın Hz. Musa'ya olan bir hitabını ifade eden şu ayet-i kerime ile dikkat çekmektedir: "Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mu'cizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."³⁶

Ayet-i kerime geçen "*ayetlerden uzaklaştırma*" manası, kibirlenenlerin semavat ve arzın yaratılışı hususunda ibret ve tefekkürle bakmaktan engellenmeleri manasındır.³⁷ Çünkü kibirlenenlerin kalbi öyle mühürlenecek ki gerek yaratılışa, gerek kitabta tekvinî veya teşriî

³¹ Mülk, 30.

³² Kasas, 71-72.

³³ Vâkıa, 68-69.

³⁴ Târık, 3.

³⁵ Firuzabadî, Mecduddin Muhammed, *el-Kamusu'l-Mubit*, Beyrut 1991, II, 175.

³⁶ A'raf, 146.

³⁷ Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Abkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1993, VII, 180.

ayetlerin ifade ettiği izzet ve saadeti göremeyeceklerdir.³⁸ Bu izzet ve saadeti görememe cezasının sebebi de kalplerindeki kibir olmuştur. Ayette geçen "*ayetler*" den maksad ise; hem gözler önüne serilen kâinat kitabında, hem de peygamberlere indirilmiş olan ilâhî kitaplarda yer alan ayetlerdir.³⁹

Gerek enfüs ve âfâkta ve gerekse Kur'an'da görülen ilmî i'cazla gösterilen mu'cizeler kibirlenenler tarafından görüldüğü halde bu ayetler ve kâinattaki yaratılış mu'cizeleri karşısında tefekkür etmeyerek iman etmemektedirler. Demek ki kibir öyle bir suç ve cinayettir ki, onun cezası İlâhî tefekkürden mahrum kalmak gibi büyük bir cezadır.

Taklid

Taklid; başkasına ait söz veya hareketlerin, doğruluğuna inanarak delil araştırmadan ve üzerinde düşünmeden uymaktır.⁴⁰ Taklid, delil olmaksızın bir sözü kabul etmektir.⁴¹ Başkasını taklid edene mukallid denir. Kur'an-ı Kerim körü körüne taklidi reddeder. Mesela; şu ayet-i kerime bu noktada şiddetli bir ikazda bulunmaktadır; "Onlara(müşriklere) 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman, 'hayır, biz atalarımızı ne üzere bulduysak ona uyarız' dediler. Ya ataları bir şeyi anlamamış ve doğruyu da bulamamış idiyşeler?"⁴²

Bu ayet gösteriyor ki, icmalî veya tafsilî hak bir delile dayanmayan körü körüne taklid, Hak dinde yasaklanmıştır.⁴³ Ayrıca kuru kuruya ecdatla iftihar etmek de hoş bir şey değildir. Zira " ataların salâhı, evladın salâhını istilzam etmez."⁴⁴

İnsanın esas görevi taklid değil, tahkiktir. Delil ve hüccete, tefekkür ve araştırmaya dayalı olarak hak ve hakikata tabi olmaktır. Fakat mezkur ayette görüldüğü gibi, enfüs ve âfâkta Allah'ın varlığını ve birliğini ilan eden bu denli alamet ve işaret olmasına rağmen tahkik ve araştırmaya girmeden atalarının üzerinde bulduğu şeye tabi olmak, hak

³⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2280.

³⁹ Kutub, *a.g.e.*, III, 1371.

⁴⁰ Cürcanî, Ali b. Muhammed. b. Ali, *Tarifat*, Beyrut 1996, s.64.

⁴¹ Zeydan, Abdulkerim, *el-Veciz*, İstanbul 1979 s. 347; Şaban, Zekiyüddin, *Usulu'l-Fıkıh*, ter. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara 1990, s. 383.

⁴² Bakara, 170.

⁴³ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 586.

⁴⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4066.

ve hakikata tabi olmaya tercih edilmektedir. Ve buna sebep olan ve tefekküre engel olan da işte bu körü körüne taklid olmaktadır. Taklid, bir görüşü delilsiz kabullenmektir. Bu tanıma göre Rasulullah'ın sözünü kabullenmek taklid olmaz. Çünkü bizzat kendisi delildir.⁴⁵

Genelde büyüklerin hal ve hareketleri taklid edilebilir. Bu zaten fitrî bir hâdisedir. Bütün duygular gibi taklid de bir histir. Her hissi tatmin için Cenab-ı Hak o hisse uygun bir âlem yaratmıştır. Mesela; görme duyusu görünen alemle, kulak ses dünyasıyla, dil yiyecek ve içecek dünyasıyla tatmin olmaktadır. Taklid hissi de ancak Peygamberlerin, âlimlerin ve manevî rehber-şahsiyetlerin tebaiyyetleriyle tatmin olabilecektir. Zira ayet-i kerimde "Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre (bilenlere) sorunuz."⁴⁶ denilirken bilmeyen mukallidlere yapılması gereken şey bildirilmekte ve yol gösterilmektedir.

Cehennem ehlinin cehennemde "Ey Rabbimiz, biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar."⁴⁷ diyerek feryad edecek olmaları ise, menfi manada körü körüne taklidin uhrevî ve dehşetli akibetini bildirmektedir.

Hâlbuki onları tefekküre, incelemeye, delil ve hüccete dayalı gerçeğe uymaya başta peygamberler olmak üzere bütün semavî kitaplar, âlim ve müridler davet etmişlerdir. Buna rağmen onlar kör bir taklid ve taassupla büyüklerine tabi olmuş, atalarının yolunun yanlışlığını düşünmemişler ve düşünmemelerine de tabiatıyla bu taklid sebep olmuştur.

Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki, Kur'an ayetlerine bakıldığı zaman, insanları araştırmaya ve incelemeye davet ettiği görülür. Gerek enfüste ve gerek afakta Allah (cc) 'in varlığına ve birliğine deliller sıralanır. Kur'an'da sıralanan bu deliller tahkik ve araştırmayı emretmektedir. İnsanları körü körüne taklitten kurtarıp inceleme ve araştırma sonucu meydana gelen tahkiki bir inanca sahip olmaya teşvik etmektedir. Sırf taklidin ise, tahkiki imanın oluşmasına engel olduğu görülmektedir.

⁴⁵ Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Menbul min Talikati'l Usul*, Şam 1980, s. 471.

⁴⁶ Nahl, 43.

⁴⁷ Ahzab, 67.

Cehalet

Tefekküre engel olan unsurlardan biri de cehalettir. Cehalet, lügat kitaplarında ilmin zıddı olarak tarif edilir.⁴⁸ İzutsu cehaleti, semantik gelişimi içinde şöyle tahlil eder: Olayların içine nüfuz edememeyi, sathî düşünmeyi, basit ve isabetsiz hüküm vermeyi netice vermekle, cehl, ilmin nakîzi haline gelmiştir. İslam'ın getirdiği ve hak bilgisinin zıddı demek olduğu için, İslam öncesi devre bütün bu özellikleriyle cahiliyye denilmiştir. Şu halde cehl, vahiy ve kitap bilgisinin zıddıdır. Vahiy bilgisi ise, gerçek bilgi olup, tecrübeye dayanan ve herkesin görüp bildiği müşahede ve tecrübe ettiği bilgiyi de reddetmez.⁴⁹

Kur'an-ı Kerim genellikle "cehalet" kelimesini dinî bakımdan sathî görüşlülük, basit hüküm manasında kullanır. Kur'an'daki dinî manada cehl, insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahî iradeyi anlayamamasıdır. Allah(cc)'ın ayetleri olan kâinat varlıklarını Allah(cc)'ın ayetleri olarak görememesidir. Bu husustaki yetersizliğidir. Böyle bir kimse için tabiat varlıkları, sadece tabiat varlıklarıdır. Herhangi bir şeyin sembolü değildir. Kur'an'a göre ise Allah, ayetleri açık bir şekilde –beyyinat/açık işaretler- şeklinde gönderdiği için cehalet, çok açık olan dinî gerçeği bile hatta ilahî vahyin en kolay tarafını anlamamak demektir.⁵⁰

Kur'an-ı Kerimde bu istikamette şöyle buyrulur: "Hal böyleyken öyle İnsanlar vardır ki hiçbir bilgiye, hiçbir delile ve hiçbir aydınlatıcı kitaba dayanmaksızın Allah (cc) hakkında tartışır durur." ⁵¹

Diğer bir ayet-i kerimede ise: "Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, tamamen gafildirler." ⁵²

Hâlbuki Kur'an kâinattaki varlıklar üzerinde tefekkürü teşvik etmekte ve ondan ilahî iradeye intikali emretmektedir. Dağların diziliş ve yeryüzüne birer direk olarak dikilişinden yağmurun belli bir ölçü dahilinde inişine kadar kâinata olup biten her icraat ve faaliyetin

⁴⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 129; Firuzabadi, *a.g.e.*, III, 517.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'anda Allah ve İnsan*, ter. Süleyman Ateş, Ank. ts., s. 192-198.

⁵⁰ İzutsu, *a.g.e.*, s. 201.

⁵¹ Hac, 3, 8; Lokman, 20.

⁵² Rum, 7.

insanlığa tefekkür materyali olarak takdim edilmesi Kur'an'ın mesajları arasındadır.

Bu itibarla cehalet, insan için yalnız etrafındaki varlıkları yüzeyden bilmek, onların derinine inememek anlamına değildir. İnsanın kendi kendini görememesi manasına da gelir. Kendini bilemeyen, kendi kapasitesinin sınırını da göremeyen ve bu yüzden kendi insanlık sınırları dışına çıkamayan kimse de cahildir. Bu görüş açısından kâfirlerin Allah(cc) 'a karşı davranışlarını anlatmak için sınırı aşmak manasındaki "*tuğyan*" ve "*bağy*" kelimeleri, cehl'in müşahhas ifadeleri olarak kullanılır.⁵³

Kur'an-ı Kerim cehaletin tefekkür engellerinden biri olduğunu şu ayetiyle de işaret ve ifade etmektedir: "Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılına getirsek idik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat onların çoğu bunu bilmezler."⁵⁴

Ayet-i kerimede görüldüğü gibi cehalet, sanki kâinattaki varlıklar hak ve hakikati anlamaya kâfi değilmiş gibi ayrıca meleklerin indirilmesi, ölümlerin kendileriyle konuşması gibi mu'cizeler istenmektedir. Hâlbuki kâinattaki her bir varlık ustasını gösteren bireir sanat abidesi ve mucizeeseridir. Fakat bütün bunların anlaşılmasına engel olan unsurun cehalet olduğu anlaşılmaktadır.

Kısacası, cehalet engeline takılanlar zahirden hakikate geçme imkânını bulamamakta ve olayların yüzeyine takılıp kalmaktadırlar. Dolayısıyla zahirden hakikate geçiş ancak cehalet perdesini yırtıp tefekkür amelîyesini gerçekleştirmekle mümkün olmaktadır. İnsanın hem dış dünyada görünen varlık âleminin verdiği mesajları kavraması ve hem de bu alemleri yaratıp kendisinin tefekkürüne sunan Allah (cc)'a karşı vazifesini idrak etmesi ancak tefekkürle mümkün olmaktadır. Aksi takdirde 'zihnî körlük' manasını taşıyan cehalet⁵⁵ insan için gerek enfûsî ve gerekse afakî âlemde tefekkür etmeye engel olmaya devam edecektir.

⁵³ Izutsu, *a.g.e.*, s. 201-202.

⁵⁴ En'am, III.

⁵⁵Izutsu, *a.g.e.*, s.202

Kaynaklar

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Tarifât*, Beyrut 1996.
- Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa, el-Hüseyni el-Kefevî, *el-Külliyat*, Beyrut 1993.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979.
- Firuzabadî, Mecduddin Muhammed, *el-Kamusu'l-Mubit*, Beyrut 1991.
- Gazzalî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Menbul min Ta'likati'l-Usul*, Şam 1980.
- Heyet, *Yeni Ansiklopedi*, İstanbul 1991.
- Heyet, *Tefekkür*, İstanbul 1983.
- İsfehani, Rağıb, *Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'anda Allah ve İnsan*, ter. Süleyman Ateş, Ankara ts.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, İstanbul 1981.
- İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b.Mükrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut ts.
- İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmet, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa*, Kahire 1969.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, İstanbul 1996.
- Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Abkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1993
- Kutub, Seyyid, *fi Zilali'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- Malik b. Enes, *Muvatta'*, İstanbul 1985.
- Tehanevî, Muhammed b. Ali, *Keşşafu İstılabatı'l-Fünun*, İstanbul 1984.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, *Es-Sünen*, İstanbul 1981.
- Uludağ, Süleyman, "Gaflet" Md., *DİA*, İstanbul 1996.
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1988.
- Zebidî, Muhibuddin Ebu'l-Feyz, *Tâcu'l-Arus*, Beyrut ts.
- Zekiyüddin, Şaban, *Usulu'l-Fıkıh*, ter. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara 1990.
- Zeydan, Abdulkerim, *el-Veciz*, İstanbul 1979.